

**A Balkán keresztútján:
Macedónia a XXI. század elején**

Vati Tamás

Kovács János

Háry Szabolcs

Pap Norbert

Reményi Péter

Végh Andor

M. Császár Zsuzsanna

Póka Ferenc

Balkán Füzetek No. 6.

Pécs, 2008

Kiadja: a PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (36) 72/501-531

Szerkesztőbizottság: Dr. Tóth József
Dr. Dövényi Zoltán
Dr. Pap Norbert

Sorozatszerkesztő: Reményi Péter

Technikai szerkesztő: Vati Tamás

Borítóterv: Szász István

A kiadványt szakmailag gondozta Hány Szabolcs és a szerkesztőbizottság tagjai ellenőrizték.

© Szerzők

Megjelent 100 példányban

ISBN 978-963-642-272-1

ISSN 1588-6557

A kötet megjelenését támogatta:
A PTE Földrajzi Intézete
a PTE Földtudományok Doktori Iskola
és a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Vati Tamás</i> : Macedónia történeti kronológiája.....	5
<i>Kovács János</i> : Macedónia, egy földrengések veszélyeztette ország.....	13
<i>Pap Norbert – Reményi Péter – Végb Andor</i> : Országtanulmány: Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság	19
<i>Háry Szabolcs</i> : Macedónia népességföldrajzának főbb jellemzői.....	41
<i>Háry Szabolcs</i> : A koszovói-macedón határvíta kialakulása és rendezése.....	54
<i>Háry Szabolcs – M. Császár Zsuzsanna</i> : Az albán kisebbség és oktatása Macedóniában.....	62
<i>Háry Szabolcs</i> : Macedónia közlekedésének főbb jellemzői.....	71
<i>Póka Ferenc</i> : A macedóniai etnikai közösségek együttélése. Az Ohridi Keretmegállapodás, mint kisebbségvédelmi modell. Tapasztalatok, értékelések.....	81

MACEDÓNIA TÖRTÉNETI KRONOLÓGIÁJA

Vati Tamás

1. Bevezetés

Macedónia (macedón nyelven: Република Македонија) Délkelet-Európában, a Balkán-félsziget középső részén fekszik. Az ország 1991. szeptember 17-én vált függetlenné. Szomszédai: Albánia, Szerbia, Bulgária és Görögország. Területe: 25713 km², lakossága 2,1 millió fő, népsűrűsége 81 fő/km². Fővárosa: Szkopje. Pénzneme: denár. Az ország közigazgatásilag 84 opština (járás) és a fővárosra tagolódik.

Az ország felszínét hegyek uralják, eltekintve a Vardar folyó völgyétől és néhány egyéb kisebb völgytől, mint a Bregalnica és a Strumica völgyei. A karsztos hegységek alacsonyabb térszíneit a Tetovoi-polje, illetve a Bitolai-polje képezi. A Vardartól nyugatra a Dinári-hegyvidék, keletre pedig a Szerb-Macedón-rögvidék vonulatai húzódnak. Éghajlata átmenetet képez az enyhe mediterrán és a száraz kontinentális területek között. Jelentősebb folyói a Vardar és a Fekete-Drim. Az ország szeizmológiailag aktív (földrengésveszélyes) területen fekszik.

Macedónia hivatalos nyelve a macedón és az albán, beszélt nyelv továbbá még a szerb és a török. A macedón szlávok alkotják az ország lakosságának 67%-át. A legjelentősebb kisebbségeket az albánok (23%) és a törökök (3,85%). Ezen kívül romák (1,78%), szerbek (0,84%), vlachok (0,48%), bolgárok és görögök élnek még az országban. A lakosság döntő többsége vallását tekintve ortodox keresztény (67%) és szunnita muzulmán (30%).

Macedónia a volt Jugoszlávia legszegényebb tagköztársasága volt. A gazdaság fejlődését számos esemény hátráltatta az utóbbi évtizedekben. A délszláv háború, a koszovói albán bevándorlás, az 1994-1995-ös görög gazdasági embargó, majd a 2001-es albán nemzetiségi kérdés mind-mind negatív hatással volt Macedónia amúgy is rossz gazdasági helyzetére. Jelenleg is Európa egyik gazdaságilag leghátrányosabb helyzetű országa. Az egy főre jutó GDP 2400 amerikai dollár (2005). Az emberek többsége a mezőgazdaságból él, a munkanélküliek aránya 37%-os, a feketegazdaság megbénítja a legális kereskedelmet.

A mai Macedónia, Makedóniának, mint földrajzi egységnek egy kisebb részén szerveződött állama. Ezért mind földrajzilag, mind történetileg helytelen, amikor délszlávok által lakott makedóniai területet középkori viszonylatban is Macedóniaként emlegetik (KAPRONCZAY P. 2002). Ezt szem előtt tartva készült a történeti kronológia.

2. Kronológia

I. e. III-II. évezred fordulója – Az ókorban Makedónia területén a trákok éltek, akiket később a makedónok északabbra szorítottak.

I.e. 335. – Nagy Sándor a Balkán nagy részét meghódítja.

I.e. 3. század – Egyes feltételezések szerint a mai főváros Szkopje (Skupi) alapítása ekkorra tehető.

I. e. 148. – Macedonia néven a Római Birodalom részévé válik. A rómaiak két fontos várost is alapítottak: *Stobit*, amely Moesia superior tartomány székhelye lett, illetve *Heracleát* (Bitola).

4. század – A déli vidéktől eltekintve területe szinte teljesen elnéptelenedett, gyéren lakottá vált.

6-7. század – A déli szláv törzsek honfoglalása a mai Macedónia területén.

855 – 886 – Cirill és Metód tevékenysége nyomán önálló szláv nyelvű egyház jött létre.

867 – 1025 – A Makedón Dinasztia kerül a Bizánci Császárság élére. I. Basileos az első makedón származású bizánci császár (867-886). A császárság aranykora ez az időszak.

870 - 1767 – Az ohridi metropolia fennállása.

976 – 1018 – A 10. század végére a Bizánci Császárság meggyengült. Samuil cárnak sikerült egy erős makedón államalakulatot létrehoznia a mai Nyugat-Macedónia területén. Hatalmát kiterjesztette a mai Görögország, Bulgária, Szerbia, Albánia, Bosznia és Montenegró egyes területeire. 1014-ben Samuil vereséget szenved II. Basileostól, melynek eredményeként 1018-tól Macedónia újfent bizánci uralom alá került.

1040 – Petar Deljan – Samuil unokája – vezetésével felkelés a bizánci központi hatalom ellen.

1072 – Gjorgji Vojteh vezetésével újabb makedón felkelés.

1087, 1097, 1168 – További makedón felkelések a bizánci központi hatalom ellen.

12. század végétől 1330-ig – Kisebb megszakítással a Második Bolgár Cárság része volt Macedónia.

1254 – Makedón felkelés a bolgár központi hatalom ellen.

1259 – A pelagoniai csatában (1259 szeptemberében zajlott le a Nikaiai Császárság és az Akháj Fejedelemség csapatai között; kiemelkedő jelentőségű esemény volt a Balkán és a Közel-Kelet történetében) az ország rövid időre a Nikaiai Császársághoz került.

1265 – Makedón felkelés a bolgár központi hatalom ellen.

1331 - 1355 – Dušan István uralkodása a Szerb Királyság élén. A szerb fennhatóság egészen az Égei-tengerig kiterjedt, illetve Albánia és Görögország északi része is hozzátartozott a mai Macedóniával együtt.

1380 körül – Marko Kraljevic (a szerb, horvát és bolgár népköltészet egyik jelentős hőse), Vukasin király fiának uralkodása. Uralma a Šar-hegységtől Tesszália határáig terjedt.

1389 - 1913 – A rigómezei csata (1389) következményeként lesz az Oszmán Birodalom része a mai Macedónia területe (É-i részei a Koszovói vilajethez, a Ny-i és a középső területek bizonyos része a Monastiri vilajethez, a D-i és a középső területek nagyobbik része a Szaloniki vilajethez tartozott).

1392 – Az oszmánok elfoglalják Szkopjét.

1555 – Földrengés, mely súlyosan károsította Szkopjét (az oszmán uralom alatt Üsküp).

1564 - 1565 – Mariovo-Prilep-féle felkelés. Az első számottevő oszmánellenes megmozdulás makedón részről.

1689 – Karposh vezette felkelés az oszmán uralommal szemben a mai Macedónia északi részén. Az ellenállás végét Karposh szkopjei kivégzése jelentette.

1767 – A görög pátriárka nyomására az oszmán vezetés megszünteti az ohridi érsekséget.

1878. március 3. – San Stefanó-i béke. Egész Macedónia bolgár fennhatóság alá került.

1878. július 13. – A nagyhatalmak fellépve a San Stefanó-i béke ellen, a Berliini kongresszuson úgy határoztak, hogy Macedónia kerüljön vissza az Oszmán Birodalomhoz.

1893 – Szalonikiben megalakul az autonomista (macedón nemzetállam létrehozását szorgalmazó) Belső-macedóniai és Drinápolyi Forradalmi, későbbi nevén Belső-macedóniai Forradalmi Szervezet (VMRO). Létrehozásában fontos szerepet játszottak: Damjan Gruev, Pere Tošev, Dorče Petrov, Hristo Tatarčev, Petar Poparsov, Ivan-Hadži-Nikolov, Hristo Batandžijev és a fő ideológus Goce Delčev.

1895. március – A VMRO riválisaként Szófiában megalakul a Legfelső Macedón Forradalmi Szervezet, másnéven a Macedón Komité (VMK). A két szervezet között a századfordulótól véres harc folyik.

1895. július – A VMRO meggyilkolta Sztambulov bolgár kormányfőt.

1895. december 16. – Szófiában, a II. Macedón Kongresszuson a Macedón Komité kettészakad: autonomista frakciója a századfordulóra beolvad a VMRO-ba, az annexionista probolgár Legfelső Macedón Bizottság (VMK) - vagy Macedón Külső Szervezet - célja pedig Macedónia Bulgáriához csatolása.

1903. augusztus 2. – A Bitoljai vilajet macedoszláv lakosságának részvételével (VMRO vezetésével) kirobbant az Illés-napi felkelés, melynek elsődleges célja az önálló főkormányzóság létrehozása volt.

1908 – Jane Sandanski vezetésével a macedón forradalmi szerveződés - az autonóm Macedónia megvalósulása érdekében - aktívan támogatta az ifjútörök mozgalmat.

1912. március 13. – A szófiai szerb-bolgár szerződés titkos záradékában a felek felosztották egymás között Macedóniát.

1912. őszén – Létrejött a törökellenes Balkán Szövetség (Bulgária, Görögország, Montenegró és Szerbia).

1912. október – 1913. május – Az első Balkán-háború. Az Oszmán Birodalom csaknem összes európai területét elvesztette, Macedóniát Szerbia bekebelezte.

1913. június 1. – Szalonikiben a szerb és görög felek aláírták a Macedónia felosztásáról szóló titkos szerződést.

1913. július 28. – A bukaresti béke értelmében Macedóniát szétdarabolták. A legnagyobb rész, ún. Égei-Makedónia Görögországhoz (32000 km²), Vardar-Makedónia Szerbiához (26494 km²), a legkisebb Pirin-Makedónia pedig Bulgáriához került (7000 km²).

1913 június – augusztus – A második Balkán-háború. Az első Balkán-háborúban győztesek (Bulgária, Görögország, Montenegró és Szerbia) között viszály robbant ki Macedónia birtoklása miatt.

1918. december 1. – Kikiáltják a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot.

1919 - 1937 közötti időszak – A VMRO mintegy 2800 merényletet, támadást, illetve szabotázsakciót hajtott végre szerb–horvát–szlovén, majd jugoszláv hatóságok, középületek ellen.

1925 – Megalakult a VMRO ellenszövetsége, az "egyesült" VMRO, amely Makedónia függetlenségét vagy önállóságát annak természetes földrajzi határain belül képzelte el.

1931 – Jugoszláviát francia minta alapján 9 bánságra osztották fel kereskedelmi és gazdasági szempontok alapján. Macedónia a Vardari bánság része.

1934. október 9. – A macedón VMRO a horvát usztasákkal együttműködve Marseilles-ben meggyilkolta I. Sándor jugoszláv királyt (és Louis Barthou francia külügyminisztert).

1941. április 7. – Szkopjét elfoglalják a német-bolgár csapatok. Bulgáriához és Albániához kerültek a mai macedón területek.

1944 nyara – Macedónia felszabadult az albán-bolgár hatalom alól.

1945 – Megalkották a macedón ábécét és helyesírási szabályzatot.

1946. augusztus 17. – Tito és Dimitrov Nagy-Macedóniáról szóló szerződést köt. Jugoszlávia hivatalosan innentől ismeri el a macedón nemzetet.

1950 – Az 1946-ban létrehozott szkopjei macedón tanszéken lefektették a macedón nyelv leíró nyelvtanának alapjait, s elfogadták az új helyesírást.

1958 – Visszaállították az ohridi érsekséget, majd 1967-ben autokefál (autonóm) státusszal ruháztak fel.

1963. július 26. – Két robusztus és több tucat kisebb rengés rázta meg (a legerősebb a Richterskála szerint 6.1-es erősségű) és gyakorlatilag lerombolta Szkopjét.

1969 – *Isztorija na makedonszkiot narod I–III. Nova Makedonija* néven megjelent az első nagyobb tudományos összefoglalás a makedóniai szlávok történetéről.

1988 – Koszovó tartományi autonómiáját Milošević megszüntette. Az albán – macedón problémák kezdete.

1990 – Alkotmánymódosítás: „Macedónia a macedón nép nemzetállama“.

1990. november 11. – Az első többpárti választásokat - 80%-os részvétel mellett - a nacionalista, Nagy-Macedónia helyreállítását célul tűző Demokratikus Nemzeti Egységpárt - Macedóniai Belső Forradalmi Szervezet (VMRO) minimális különbséggel nyerte (6 mandátum). A kiegyenlített erőviszonyokból következő kompromisszum eredményeként nagykoalíciós kormány alakul (amelyből a VMRO hamarosan ellenzékbe vonul). A parlament a balközép jelöltjét, az egykori reformkommunista Kiro Gligorovot választja elnökké.

1991. március 28. – Jugoszlávia jövőjével foglalkozó tárgyalássorozat első fordulója Splitben, a hat köztársasági elnök részvételével.

1991. szeptember 8. – Népszavazás Macedóniában a függetlenség mellett (72%-os részvétel mellett, 95% igen szavazattal).

1991. október 18. – A hat köztársasági elnök közül öt elfogadja a Carrington-tervet (a volt jugoszláv tagköztársaságok közötti új kapcsolatok alapelveit fektette le többoldalú egyezménytervezet formájában; és az első olyan legitímnek elismert koncepció, amely a válság nemzeti, etnikai kérdéseire igazi megoldásokat próbált megfogalmazni). Csak Milošević veti el. Ezzel gyakorlatilag csődbe jut a hágai konferencia, majd az un. Badinter-bizottság kinyilvánítja: „Jugoszlávia megszűnt létezni”.

1991. november 20. – Kikiáltja függetlenségét az ország. Kiro Gligorov lett az első választott elnöke a független Macedóniának.

1991. december 23. – Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Koszovó, Macedónia és Szlovénia hivatalosan is kéri nemzetközi elismerésüket.

1992. január 11. – A macedóniai albánok népszavazása a területi autonómia mellett, de azt Szkopje elutasítja.

1992. április 1. – Befejeződik a JNA kivonulása Macedóniából. Az Európai Közösség államai a görög ellenzés miatt csak 1993 decemberétől kezdődően ismerték el Macedóniát.

1992. november 6-7. – Véres összecsapás Szkopjében macedónok és albánok között; a Biztonsági Tanács november 20-án 700 fős kontingens Macedóniába küldéséről határoz, a jugoszláv–macedón határ ellenőrzésére.

1993. április 8. – Az ENSZ 1993-as határozatával *Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság* (angolul: *Former Yugoslav Republic of Macedonia*, röviden: FYROM) néven tagjai közé fogadta Macedóniát.

1994. február 16. – Kezdetét veszi az 1995 szeptemberéig tartó görög kereskedelmi embargó Macedónia ellen. Görögország ezzel fejezte ki nemtetszését a „Macedónia“ kifejezés használata miatt.

1994. október 16. – Elnökválasztás Macedóniában: ismételten Gligorov diadalmaskodott.

1995. – Macedóniát elismeri az Európai Tanács és az OSCE (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) is.

1995. október 3. – Sikertelen merénylet Gligorov elnök ellen.

1995. december 5-6. – Megalakul a SECI (Dél-Kelet Európai Együttműködési Kezdeményezés), amelynek célja a határokon átnyúló bűnözés elleni fellépés és a tagállamok ilyen erőfeszítéseinek jobb koordinálása.

1996. – Közigazgatási reform, melynek értelmében az addigi 34 közigazgatási egység helyett 123 alakult.

1998. – A parlamenti választásokon győz a VMRO-DPMNE és a kisebbségeket is magában tömörítő DA (Demokratikus Alternatíva).

2000. május – A vilniusi tízek (V10) csoport létrejötte: Albánia, Bulgária, Észtország, Horvátország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Románia, Szlovákia és Szlovénia célja közös frontot kialakítani az észak-atlanti szövetség minél szélesebb körű bővítése érdekében.

2001. február – augusztus – Etnikai összecsapások albán és macedón csapatok között. A harcok az ország északi és nyugati területein zajlottak.

2001. augusztus 13. – A VMRO-DPMNE, a SDSM, a PDP és a DPA elnökei aláírták a békefolyamat ütemét megadó Ohridi Egyezményt. Az albánság képviselőinek száma jelentős mértékű növekedése figyelhető meg a hivatalos intézményekben.

2001. november – A macedón alkotmányba bekerülnek a kisebbségi jogokról szóló megállapodások.

2002. szeptember 15. – Parlamenti választások, mely az „Együtt Macedóniáért“ koalíció sikerével zárul.

2002. november – Az első hivatalos és pontos népszámlálás.

2003. február – Albánia, Horvátország és Macedónia államfői Tiranában közös nyilatkozatban fejezték ki az euroatlanti intézményekhez való teljes integrálódásuk szándékát.

2003. november – Huszonegy kétoldalú szerződés egyidejű római aláírásával hét balkáni ország szabadkereskedelmi övezetet hozott létre. Az Albánia, Románia, Bulgária, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország valamint Szerbia és Montenegró közötti megállapodás olasz, magyar és szlovén külső támogatással jött létre.

2004. január – *Branko Crvenkovski*, a Macedón Köztársaság miniszterelnöke bejelentette, hogy országa február végén kérvényezni fogja felvételét az Európai Unióba.

2004. február 26. – Borisz Trajkovszki államfő Szkopjéból Mostar felé tartó repülőgépe Stolac közelében, a Dubrovniktól keletre húzódó hegyek között lezuhant. A gépen tartózkodók, így Trajkovszki is szörnyethalt.

2004. március 22. – Macedónia hivatalosan is kérelmezte felvételét az Európai Unióba.

2004. április – Az elnöki tisztségért Branko Crvenkovszki akkori miniszterelnök, Szasko Kedev, a szláv többségi ellenzék jelöltje és Gzim Ostreni, a kormánypárti albán kisebbség jelöltje mellett az ellenzéki albán politikai erők részéről Zidi Xhelil szállt versenybe. A választásokon háromszáz külföldi megfigyelő volt jelen. Végül Crvenkovszki szociáldemokrata kormányfő nyerte meg az előrehozott macedón elnökválasztást a szavazatok 62,66 százalékával, az ellenzéki nacionalista VMRO-DPMNE színeiben induló Szasko Kedev a leadott voksok 37,34 százalékát szerezte meg.

2004. nyara – Újabb közigazgatási reform, melynek értelmében a korábbi 123 helyett 85 közigazgatási egységre osztották az országot.

2004. augusztus – Macedónia több városában tízezrek tiltakoztak az ellen, hogy a szkopjei kormány jóváhagyta az ország decentralizálásáról és az önkormányzati határok átszabásáról szóló törvénytervezetet.

2004. november – Érvénytelen népszavazás Macedóniában. Az eredetileg a Macedón Világkongresszus nevű szervezet által kitalált, majd a legerősebb ellenzéki párt, VMRO-DPMNE által felkarolt referendum annak eldöntésére lett volna hivatott, hogy hatályban hagyják-e az 1996-ban kialakított adminisztratív beosztást. Az ellenzék ugyanis elutasítja az önkormányzatok korábbi határainak átszabását magában foglaló decentralizációs törvénycsomagot, amely az országban élő albán kisebbség és a macedónok között 2001-ben kirobbant fegyveres konfliktust lezáró ohridi megállapodás egyik kulcseleme.

2004. november - Az Egyesült Államok elismerte a Macedónia nevet.

2005. március 13. – Helyhatósági választások Macedóniában.

2005. december – Az EU vezetői elfogadták a csatlakozási kérelmet, vagyis Macedónia EU tagjelölti státuszt kap.

2006. március – Macedónia a Közép-európai Szabadkereskedelmi Egyezmény (CEFTA) tagja lett.

2006. július 5. – Parlamenti választások, melynek eredményeként a VMRO-DPMNE (Belső Macedón Forradalmi Szervezet - Macedón Nemzeti Egység Demokratikus Pártja); az SDSM (Macedón Szociáldemokrata Szövetség); a DPA (Albánok Demokratikus Pártja) és az NSDP (Nemzeti Szociáldemokrata Párt) alkot koalíciós szövetséget. A szociáldemokraták - akik Macedónia Jugoszláviából való 1991-es békés kiválása óta 12 évet töltöttek a hatalomban - ezúttal alig több mint 30 helyhez jutottak a 120 fős parlamentben, míg a fő ellenzéki erő, a VMRO-DPMNE 55-höz. A miniszterelnök Nikola Gruevszki lett.

2006. november – Az Észak-atlanti Szövetség rigai csúcsertekezletének zárónyilatkozata szerint a szövetség következő, 2008-as értekezletén meg kívánja hívni soraiba "azokat az országokat, amelyek teljesítik a követelményeket". Macedónia mellett Horvátország és Albánia jelezte, hogy csatlakozni kíván a NATO-hoz.

Az EB éves értékelése szerint a reformok lelassultak. Nehezen halad az EU-val aláírt stabilitási és társulási szerződés végrehajtása.

2007. november – Az EU bejelenti, hogy ezentúl óvatosabban bővít, nem vállal újabb kötelezettségeket, így a hivatalos tagjelölti státusszal rendelkező Macedónia csatlakozása is legfeljebb közép- vagy hosszú távon képzelhető el.

2008. április – Macedónia, a korábbi várakozásokkal ellentétben a bukaresti NATO-csúcson nem kapott meghívást a szövetségbe. A meghívást Görögország akadályozta meg, mivel nem sikerült rendezni a Macedóniával fennálló névvitát. (Görögország nem ismeri el Macedónia alkotmányos nevét, Macedónia viszont nem hajlandó azt megváltoztatni.) A NATO-csúcson a tagországok elismerték Macedónia teljesítményét a csatlakozási felkészülésben, illetve a szövetség műveleteihez nyújtott hozzájárulásban, és kinyilvánították, hogy a Görögországgal fennálló név vita mindkét fél számára elfogadható módon történő rendezését követően kerül sor az ország meghívására.

2008. június 1. – A rendkívüli parlamenti választásokon újra a VMRO-DPMNE által vezetett koalíció került hatalomra.

2008. október 9. – Macedónia elismerte Koszovó függetlenségét.

Irodalom

- HORVÁTH J. 2001: Évszámok könyve I-III. Nemzeti Tankönyvkiadó, 352 p., 324 p., 259 p.
- KAPRONCZAY P. (2002): A nemzeti identitást befolyásoló tényezők Macedóniában. In.: Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom. 2002/2. pp. 219-256.
- PÁNDI L. (szerk.) 1995: Köztes Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény. Osiris-Századvég Bp., 798 p.
- SOKCSEVITS D. – SZILÁGYI I. – SZILÁGYI K. 1994: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. 355 p.
- STAVRIANOS L. S. 2002: The Balkans since 1453. Hurst & Company, London. 970 p.
- <http://hvg.hu/>
- <http://pandi.adatbank.transindex.ro/index.php?action=mutato&mutato=55&mut>
- <http://www.historyofmacedonia.org/ConciseMacedonia/timeline.html>
- <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00013/10.htm>